

A rénszarvasok földjén

Helena Ruotsala: Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnan ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995. [Múlt és jelen a rénszarvaslegelőkön. Életmód, munka és környezet a finnországi Kyrö szövetkezet és az oroszországi Lovozero területén 1930 és 1995 között.] Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys. 2002. 472 p. /Kansatieteellinen Arkisto, 49./

A rénszarvastenyésztés földünk cirkumpoláris övezetében – azaz Európa, Ázsia és Amerika Északi-sarkkör körüli és attól északra fekvő, óriási kiterjedésű, szubarktikus éghajlatú térségein – a halászat és a vadászat mellett a létfenntartás legfontosabb módja volt egészen a közelmúltig. A rénszarvastenyésztő társadalmak a különböző természeti, társadalmi, gazdasági és technikai adaptációk során a réntenyésztési kultúra eltérő területi változatait hozták létre. Észak-Európa legészakibb részén a vándorló, nomád rénszarvastenyésztő életmód a számi (lapp) nép nevével fonódott össze elválaszthatatlanul. A számik Skandinávia és a Baltikum központi területeiről egyre északra húzódomva, a körülöttük élő finnugor, germán és szláv népekkel folyamatosan érintkezésben állva fejlesztették ki rénszarvastartó, halász-, vadász-, gyűjtögető életmódjukat, melyben az eltérő környezeti adottságoknak megfelelően a különböző erőforrás-hasznosítási módok eltérő súllyal szerepeltek.

A 20. század folyamán, de különösen a második világháborút követően az észak-európai rénszarvastenyésztés gyökeres társadalmi, gazdasági, technikai és szervezeti átalakuláson ment keresztül. A réngazdaság betagozódott a nemzetgazdaságokba, a naturálgazdálkodást felváltotta a piacgazdaság, a cserekereskedelmet a pénzgazdaság. Az évszakos vándorlásra alapuló pásztorkodást és az arra épülő életmód teljességét új alapokra helyezte a motoros szán és a modern technika más vívmányainak adaptációja, valamint a globalizáció olyan következményei, mint az iparosítás, az infrastruktúra rohamos fejlesztése és a turisták hadainak megjelenése. A modern piacgazdasági rendszerbe való integrálódás a rénszarvas korábban bámulatosan sokoldalú hasznosítását egyetlen termék, a hús termelésére szűkítette le. A négy állam – Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország – határai által megosztott réntenyésztési területen az államnemzetek történetének megfelelően a számi kisebbségek és a réntenyésztő kultúrák sorsa is különbözőképpen alakult.

Míg Norvégiában és Svédországban a számik ma kizárólagos jogot élveznek a réntenyésztés folytatására, addig Finnországban és az oroszországi Kola-félszigeten a több száz éve tartó telepességmozgalmak következtében a finnek, illetve az oroszok és az 1880-

as években a Kola-félszigetre települt komik, majd egy kisebb nyenyec csoport egyaránt bekapcsolódtak a réntenyésztésbe, és a számi rénkultúrával érintkezve, kölcsönös átvételek útján kialakították saját hagyományaikat. A kulturális csoportok közötti hatalmi hierarchia-viszonyoknak megfelelően a réngazdaság államokon belüli szervezeti rendszerének egységesítésekor a finn kormány a számi réntenyésztési módnak a finn szervezeti rendszerhez való igazítását rendelte el. Hasonló módon, a Kola-félszigeti számik réntenyésztése a komi hagyományokhoz igazodott, majd a családi alapon (*siita* rendszerben¹) működő réntenyésztést az 1920-as évek végén, a kollektivizálás során kolhozokba és szovhozokba tömörítették. Napjainkban a körülbelül hatezer finnországi száminak csak egyharmada él rénszarvastyénysztésből, ugyanakkor a finnországi réntenyésztők túlnyomó többsége finn, és a rénszarvasok legnagyobb része is finn tulajdonban van. A közhittel ellentétben azonban a számik jelentős része sohasem élt kizárólag réntenyésztésből. A tengerparti fjordok, a tavak és a folyók mentét benépesítő számik életmódjában a halászat mindig felülmúlta a réntenyésztés jelentőségét. A tundráktól délre húzódó tűlevelű erdőkben a vadászat, a gyűjtögetés és a halászat úgyszintén szükségtelessé tette a nagy réncsordák tartását.

A Kola-félsziget népességének nemzetiségi képe még összetettebb, és a mindössze 1800 fős számi kisebbség társadalmi, gazdasági és kulturális helyzete is egészen más viszonyrendszerben alakult és alakul ma is.

Helena Ruotsala, a Turku Egyetemen oktató etnológus, aki maga is lappföldi rénszarvastyénysztő szülők gyermekeként nőtt fel, *A múlt és jelen a rénszarvaslegelőkön* című könyvében (doktori disszertációjában) egy finnországi és egy Kola-félszigeti rénszarvastyénysztő csoport életét, munkáját, gazdasági és társadalmi környezetéhez való viszonyát mutatja be. Amint a mű címéből is látható, klasszikus összehasonlító etnológiai munkáról van szó, melyet a kutató hosszú idejű állomásozó terepmunkák során gyűjtött információinak analízise alapján öntött formába. Terepmunkáinak egyik helyszíne a finn Lappföld északnyugati részén, a kittiläi járásban fekvő Kyrö *paliskunta* (rénszarvas-tenyésztési szövetkezet) mintegy 1620 km² nagyságú területe, egyben a kutató szülőfalujának tágabb környezete. Adatközlőinek körét nagyrészt gyermekkora óta ismert barátai, iskolatársai, rokonai és ismerősei alkották. A szövetkezet a finn Lappföld legészakibb, számi többségű területének (Sápmi) határán, kopár fennsík (tunturik) által megszakított tűlevelű erdők övezetében helyezkedik el. Népességét finnek és számik vegyesen alkotják, akik folyamatos gazdasági-kereskedelmi és társadalmi-kulturális kapcsolatban állnak egymással. Kyrö – a tőle északabbra fekvő, számi többségű paliskuntákkal ellentétben – a finn réntenyésztési módot űzi, és azon területek közé tartozik, melyek gazdaságában a réntenyésztés még szilárd alapokon nyugszik. A vizsgálati pont kiválasztása a kutató személyes kötődése mellett abból az elméleti megfontolásból eredt, hogy a finn rénszarvastyénysztés kulturális vizsgálata ez idáig háttérbe szorult a skandináv kutatásokban, mivel az etnológusok figyelmét elsősorban az egzotikusnak és őshonosnak tartott számi réntenyésztés kötötte le. Ennek következtében eddig a két csoport kulturális-gazdasági átvételeinek kölcsönössége és kétirányúsága sem kapott megfelelő hangsúlyt.

Az összehasonlító vizsgálat másik terepe Oroszország északnyugati részén, a Kola-félszigeten elterülő rénszarvas-tenyésztési terület, a Lovozeroi Rajon (finn nevén Luujärvi) két faluja, Lovozero és Krasznoselje réntenyésztő szövetkezetei.

A kutató a két terület réntenyésztését több mint fél évszázadon keresztül, az 1930-as évektől 1995-ig kíséri figyelemmel, elsősorban adatközlőinek elbeszélésein és visszaemlékezésein, másodsorban pedig a szakirodalom és az archívumok dokumentumain keresztül. Az időintervallum lehatárolása egyaránt adekvát mindkét esetben. A kezdet kijelölését indokolja, hogy Kyrö területén az 1920-as években a réngazdaság olyan krízisen ment keresztül, melynek következtében a rénszarvasállomány szinte kipusztult, és az 1930-as évek elején a réngazdaságot újra kellett teremteni. A Kola-félszigeten ugyanezen időszakban zajlott le a kollektivizáció, a kolhozokba és brigádokba tömörítés. A vizsgálat befejezését magyarázzák az 1990-es évek közepének átalakulási folyamatai: Finnország csatlakozása az Európai Unióhoz, mely a vizsgálat idején még előre nem látható, sőt jelentőségében sem felmérhető következményekkel járt a réntenyésztő gazdaságban, a Kola-félszigeten pedig a piacgazdasági átmenet – bár korántsem tekinthető lezártnak – ekkorra már tudományosan leírható és jellemezhető társadalmi változásokat eredményezett.

Helena Ruotsala a két kutatási terep összehasonlító és változásvizsgálatát öt fő problémacsoport mentén tárgyalja: 1. a réntenyésztés munkaszervezeti formái, intézményi rendszere, tulajdoni formái, 2. a termelés folyamata, 3. a réntenyésztés családi szintű stratégiái: a megélhetés biztosítása, a kiadások és bevételek kezelése, a munkamegosztás és a fiatalok pályaválasztása, 4. a környezethasználat és 5. az etnicitás. A kérdéseket két kritériumra figyelve határozta meg: 1. a kutatási folyamat során az „előre gyártott” elméleti problémákkal szemben a tereptapasztalat alapján szülessenek meg a kutatás témáját jelentő kérdéskörök; 2. olyan problémákat vizsgáljon, melyeket maguk a réntenyésztők fontosnak tartanak.

Ez utóbbi szempontból következik munkájának egyik rész célja: segíteni a réngazdaságot érintő közép- és felső szintű szervezetek döntéshozóit és a réntenyésztők képviselőit a problémák közös nevezőjének megtalálásában és a minél körültekintőbb döntések meghozatalában. Ez az akcióantropológiai attitűd a skandináv és finn etnológia berkeiben belül sem egyedülálló jelenség. Különösen jellemző a számi származású kutatók munkájára, akik egyre nagyobb számban, erős társadalmi és politikai támogatottsággal vesznek részt saját társadalmuk vizsgálatában. Ugyanakkor az utóbbi időben a politikai, közigazgatási és gazdasági döntéshozatali mechanizmusokba is egyre tudatosabban bevonják a társadalomtudományos kutatások eredményeit, azzal a céllal, hogy az émikus (*emic*), „benszülött” és lokális nézőpontok érvényesülésének nagyobb teret adjanak.

A kutató könyve bevezető részében bemutatja terepmunkájának menetét, a saját közösségében és az idegenben folytatott terepkutatás előnyeit és nehézségeit, előre nem várt helyzeteket. Részletesen kitér a dokumentáció módjaira, az adatközlőkkel kialakult emberi viszonyokra és a kutatói etika követelményeire, mind a tudomány, mind a kutatott társadalom irányában. Magát a terepkutatás folyamatát szemléletes példával – az északi ember számára jól ismert, mégis mindig titokzatos – tőzegláphoz hasonlítja, amelyen keresztülhaladva a vándor útja sohasem egyenesen vezet, gyakran kell nagy kitérőket tennie vagy akár visszafelé haladnia, de mégsem szabad soha szem elől tévesztenie célját. A terepmunka időpontjait, helyszíneit, kérdőíveinek tartalmát és a réntenyésztés szakszókincsét tartalmazó szótárt a könyv végén, mellékletben találjuk meg.

Ruotsala munkájának tanulságos aspektusa a két kutatási terephez való viszonya, kutatói attitűdje, melyet őszinte önreflexióval – naplójegyzetekkel illusztrálva – oszt meg

az olvasóval. Várakozásai ellenére nagyobb nehézségekkel kellett megküzdenie saját társadalmában végzett terepmunkája során, mint idegenben – azaz a Kola-félszigeten –, a nyelvi, fizikai és mentális megpróbáltatások ellenére. Saját közösségében, ahol a „szomszéd réngazda lányaként” fogadták, adatközlőit jobban gátolta az interjúk során a magnófelvételek és naplójegyzetek készítése, mint az idegen terepen. Ennek ellenére a közös emlékek és tudás óriási szakmai és érzelmi többletet jelentettek a saját terepén. A kutatónő eltérő pozíciójából adódó émikus és étikus nézőpontok különbsége – azaz a tereptől való „mentális távolság” – érzékelhető a két társadalom analízise során, amely azonban nem jelenti azt, hogy kevésbé differenciált képet kapnánk akár a Kola-félsziget, akár a Kyrö paliskunta réntenyésztő-társadalmáról.

A kutatónő a két réntenyésztési terület elemzésének szimbolikus keretként azt a sok, egymáshoz kapcsolódó részből felépített karámot (*porokaarre*) választotta, mely a réntenyésztés legnagyobb eseményének tartott rénszarvas-válogatásra és -vágásra összterelt állatok bekerítésére használatos Lappföldön. Ez az építmény – s így Ruotsala könyve – négy fő részből áll. Ezek: *Siula*, *Porokaarre*, *Kirnu* és *Kontturi*.

Siula

A *siula* tundrákon és erdőkben legelésző csordák összterelését segítő tölcészerű, bevezető kerítésrendszer. E fejezetcím alatt találjuk a kutatás háttérének, helyszíneinek, a vizsgálat időintervallumának, a kutatónő személyes indítatásának, munkamódszerének és elméleti kereteinek, központi fogalmainak és céljainak bemutatását.

Porokaarre

Az a körülkerített terület, ahová a siulák az összegyűlt csordát vezetik, majd az állatokat füljegyeik alapján tulajdonosok szerint szétválogatják, a *porokaarre*. E fejezetcím alatt ismerheti meg az olvasó a rénszarvastenyésztés történetét, ökotípusait, modernizációját, szervezeti rendszereit, magát a két kutatási területet, illetve a réntenyésztési év ciklusait és munkafolyamatait.

Kirnu

A *porokaarréból* nyílik e harmadik rész, a „forgó” ahol további szempontok szerint válogatják szét az állatokat, a *kirnu*. E fejezet tartalmazza a két kutatási terep eltérő társadalmi, gazdasági és kulturális rendszereinek, a rének tulajdoni formáinak, a szervezeti egységeknek, ezek kialakulásának, a réntenyésztőket érintő döntési mechanizmusok befolyásolási lehetőségeinek, a kiadások és bevételek kezelési módjainak bemutatását. A kutatónő itt – saját élettapasztalatainak és tudományos célkitűzésének megfelelően – a korábbi hasonló jellegű munkáknál jóval kifinomultabb képet nyújt a család szerepére vonatkozóan: a réntenyésztés családi szintű működési mechanizmusairól, stratégiáiról, a különböző nemű és korú családtagok közötti munkamegosztási formákról és a fi-

atal generációk pályaválasztásáról, réntenyésztővé válásának módjairól, indítékairól. Igazi csemege a műben a réntenyésztő ember természeti környezetéhez fűződő kognitív és emocionális viszonyának bemutatása: a környezethasználathoz kötődő hagyományos tudás és gondolkodásmód értelmezése, a helynevek és a réntenyésztés színes és gazdag szókincsének bemutatása s mindezeknek a termelés technikai feltételeinek megváltozásával, a gépesítéssel és az infrastruktúra kiépítésével járó átalakulásának ismertetése. Ugyanebben a fejezetben fejti ki a kutató az a területhasználati versenyt, mely a cirkumpoláris térségben, az azonos természeti erőforrások kiaknázására épülő gazdasági ágazatok között feszül: Finnország esetében az erdőgazdaság és a turizmus, a Kola-félsziget esetében pedig az ipari nyersanyagok kitermelése, a nukleáris energiatermelés, illetve az erdőgazdaság területhasználati versenye fenyegeti a réngazdaság jövőjét. Ebben a részben foglalkozik Ruotsala az identitásnak és az etnicitásnak a réntenyésztés kérdését napjainkban minden szinten átszövő problémakörével: a számi etnikus mobilizációjának folyamatával és a politikai elit szerepével, a finnországi számi kulturális önkormányzati jogával és ratifikálásának következményeivel, a lappföldi finn társadalmat megosztó ellentétekkel, illetve a Kola-félszigeti számi identitásának állapotával és problémáival. Ruotsala munkájának e fejezetében nyilvánul meg a kutató szemléletének és mondanivalójának talán egyik legnagyobb értéke: az a mód, ahogyan az egymást követő generációk interakciójának eredményeként kialakult finnországi és Kola-félszigeti réntenyésztő kultúráknak a politikai és gazdasági érdekek különbségei által megosztott állapotát interpretálja. A lappföldi réntenyésztők réntenyésztéshez kötődő viszonyát vizsgálva különbséget tesz etnikus és lokális identitások között, és – a mai kutatások többségével ellentétben – hangsúlyozza a réntartás lokális identitásképző szerepét, mely ugyanolyan fontos a finn, mint a számi réntartók életében.

Kontturi

A *kontturi* a rénszarvasterelő karám sok kicsi, egymáshoz kapcsolódó „ketrecből” álló egysége, ahová a levágásra és a család egész évi húsfogyasztásának kielégítésére szánt állatokat terelik, ahol tehát a rénszarvasterenyésztő learatja évi munkájának gyümölcsét. Az ezzel foglalkozó fejezetben hasonlítja és foglalja össze a szerző az eltérő államszervezetekben és gazdasági struktúrákban élő finn és oroszországi réntenyésztők gazdasági rendszerének és életmódjának hasonlóságait és különbségeit, a globalizáció hatását a kétféle társadalomban, majd végül a rénszarvasterenyésztéshez kötődő szabadság-esszmény jelentését és szerepét a lokális, etnikus és egyéni identitások fejlődésében.

Napjaink Lappföldjének társadalmi folyamatait jól illusztrálja az a fejlődés, mely Ruotsalát terepmunkája folyamán vizsgálata kérdéskörének kitágítására készítette, miáltal új szempontokkal gazdagította művét. A kutatás menetét bemutató fejezetben a kutató elmondja, hogy sok évvel ezelőtt megfogalmazódott célja szerint a szóban forgó területek réntenyésztőinek életét, gazdálkodásának 20. századi történetét akarta bemutatni. Saját bevallása szerint nem kívánt foglalkozni az etnikus viszonyokkal, melyek kutatása szempontjából – akkor – nem is jelentettek „időszerű” problémát. Maguk az adatközlők sem tulajdonítottak nagy jelentőséget etnikus hovatartozásuknak – a fő csoportidentitást alkotó tényező maga a rénszarvasterenyésztő életmód volt.

E célnak megfelelően a kutatás elméleti keretét definiáltan három, egymáshoz közel álló tudományos irányzat fogalomrendszeréből építette föl, azonban hangsúlyozza, hogy az elmélet – minden esetben – a kutatásnak csakis addig a fázisáig alkalmazható, ameddig a társadalmi valóság egy-egy részletét kiemelve analizáljuk, azután azonban minden elemet saját kontextusába visszahelyezve kell és szabad a kutatónak értelmeznie és interpretálnia. A három értelmezési keret közül az egyik az amerikai antropológiában megszületett, a természeti környezet és a benne élő emberi társadalom viszonyát, kölcsönhatásait értelmező kulturális ökológia, a második a társadalmi élet gazdasági alapját a kutatás homlokterébe helyező kulturális ökonómia, a harmadik pedig a legutóbbi években, elsősorban a kanadai és skandináv kutatásokban formálódó etnobiológia irányzata. A kulturális ökológiai megközelítésmód szerint, mivel az emberi lét fizikai alapját a természeti környezet adja, minden emberi kultúra jellegét alapvetően meghatározzák azon szálak, melyekkel természeti környezetéhez kapcsolódik. S mivel – kézenfekvő módon – minden emberi közösség a létfenntartás, tehát a gazdaság és az életmód által kapcsolódik környezetéhez, a kultúra megértésének útja a létfenntartáson és az ahhoz legszorosabban tartozó kulturális jelenségeken, például a jogrendszeren, a tulajdoni viszonyokon, vallási tiltásokon, értékrendeken keresztül vezet. Ennek megfelelően Ruotsala kutatásának egyik központi kérdésköre a réntenyésztő közösségek környezethasználatát, a réntenyésztő életmód környezeti alkalmazkodási stratégiáit és azok átalakulását, valamint az egymás mellett, tehát azonos természeti környezetben működő, eltérő környezethasználati módok egymáshoz való viszonyát foglalja magában. Ahogyan a rénszarvastenyésztés az önfenntartó naturálgazdálkodásból kiindulva fokozatosan pénzgazdálkodási formát öltött, a cserekereskedelmet felváltották a piacgazdaság törvényei, és életmódból foglalkozássá fejlődött, úgy törvényszerűségeinek értelmezésében is fokozatosan előtérbe kerül a második szemléleti keret, a gazdasági antropológia vagy más néven kulturális ökonómia, és háttérbe szorul a kulturális ökológia. A gazdasági antropológia segítségével a rénszarvastartó közösségek gazdasági stratégiáit, munkaszervezeti és munkamegosztási formáit, a nyersanyagok és késztermékek, a kiadások és a jövedelmek kezelésének, elosztásának módjait és ezek kulturális vonatkozásait vizsgálja.

Az etnobiológia a három irányzat közül a legfiatalabb. Kutatási célja szintén az ember és természeti környezete közötti kapcsolatrendszer feltárása. Segítségével a réntenyésztők hagyományos, közösségi természetismeret-anyagát, fogalomrendszerét és a környezethez fűződő kognitív és emocionális viszonyát vizsgálta, többek között a környezethasználati módokon, a helyneveken vagy például a rénszarvasok „személyiségjegyeinek” megnevezésén keresztül. Az etnobiológia hangsúlyozza a hagyományos környezetismeret dinamikus és folytonosan változó lényegét, illetve a természeti, társadalmi, politikai és gazdasági környezeti tényezők kölcsönös egymásra hatását. Az etnobiológiai aspektust azért találta különösen relevánsnak a kutató, mert általa kimutatható, hogy mekkora jelentősége van napjainkban is a hagyományos és lokális környezeti tudásnak és a helyhez fűződő érzelmi köteleknek a réntartó életmódot folytató társadalom életében, mai modern és gépesített formájában is.

E holisztikus szemlélettel összefüggésben kell megemlítenem a könyv másik egyedi értékét: Ruotsala a korábbi tudományos kutatásoknál nagyobb figyelmet szentel a család mint társadalmi és gazdasági egység működésére, valamint a nők szerepére. A nők munkaerejének értéke a réntenyésztésben láthatatlanul bújik meg az elsősorban férfi-

munkaerőre épülő munkafolyamatok mögött, a létfenntartás teljességében azonban pótolhatatlan szerepet képvisel. A női szerepek tanulmányozása a hagyományos gazdálkodási formákban, illetve a nők reprezentációja az „őshonos tudásban” és a hagyományos világszemléletben frekvenciát témája a skandináv tudománynak (*gender studies, women studies*), azonban Ruotsala éppen azáltal fejezi ki a női munkaerő nélkülözhetetlenségét, hogy a női szerepeket nem ragadja ki kontextusukból, hanem a teljes gazdálkodás és életmód tág összefüggésrendszerében elhelyezve mutatja be azokat. Talán meglepő, hogy a Kyrö területén élő réntenyésztő családok éves jövedelmének körülbelül a fele ma már a turizmusból származik. A turizmus pedig elsősorban a nők számára kínál munkahelyeket, így – habár a réntenyésztésből a modernizáció során gyakorlatilag kiszorult a női munkaerő – a család fenntartásában nélkülözhetetlen szerep hárul rájuk. A Kola-félszigeti réntenyésztő családok asszonyainak azonban jóval hagyományosabb feladatokat kell ellátniuk, mivel háztartásaikból nagyrészt hiányoznak a mindennapi életet megkönnyítő gépek és gyári eszközök. A rénpásztorok ruházata ma is hagyományos módon, rénszarvasbőrből készül, mivel a gyári termékek meg sem közelítik a rénbőr vízállóságát és hőtartó képességét. Ezeket a ruhaneműket, táskákat, lábbeliket ma is a nők varrják és javítják. A pásztorok ételeinek elkészítése, a rénhús tartósítása, feldolgozása úgyszintén a nők feladata, a gyerekekről és az öregekről való gondoskodás mellett. Mindezekon felül a váltólegeltetési rendszer miatt a szövetkezet fizetésért alkalmaz olyan háziasszonyokat (*csum-rabotnyica*), akik a távoli legelőkön lévő pásztorzállásokon szükséges munkákat: a főzést, kenyérsütést, a ruhák szárítását, javítását és a takarítást ellátják.

Mind e gyakorlati tevékenységek mellett, mindkét kutatási területen a nőknek nagyon fontos szerepük van a hagyományos életmód nem monetáris értékeinek megőrzésében és átadásában az újabb generációknak. A gyereknevelés, a hivatásszerűen vagy kedvtelésből űzött hagyományőrző tevékenységek, illetve az iskolai oktatásban és a szabadidős tevékenységek szervezésében való részvétel mindkét területen elsősorban a nők feladata.

A rénszarvastenyésztő életmód kutatási problémakörének kitágításához, a lappföldi etnikus, kulturális identitásról szóló diskurzus elemzéséhez a kutatás során lezajlott – és azóta is zajló – események vezették a kutatót. 1996-ban a finn parlament ratifikálta a számi kisebbség kulturális önkormányzati jogáról szóló törvényt, és a média által szított közhangulatban a finn réntenyésztők körében elterjedt az a félelem, hogy az őshonos számi kultúra védelme érdekében – Norvégiához és Svédországhoz hasonlóan – Finnországban is kizárólagos számi joggá nyilvánítják a réntenyésztést.² Ezáltal olyan mértékben vált ellenségessé a közhangulat Lappföldön, hogy a kutatót kénytelen volt egy időre felfüggeszteni terepmunkáját, hogy elkerülje az etnopolitikai folyamatokba való bevonódást és a kutatói semlegesség sérülését. Ezután azonban kutatásának hangsúlyos részévé tette a társadalmi valóság minden szintjét átszövő etnopolitikai diskurusra, a kulturális és etnikus identitás és etnicitás problematikájára vonatkozó kérdéseket. A Fredrik Barth által az etnicitás vizsgálatára kidolgozott háromszintű elemzési mintát alapul véve mutatta be azokat a hatásmechanizmusokat, melyek a társadalom makroszintje (állami minisztériumok, EU-direktívák), középszintje (regionális hivatalok, Réntenyésztési Szövetkezetek Egyesülete, a számi parlament, a számi és finn értelmiség, kutatók) és a társadalmi mikroszint (a lakosság és a réntenyésztő családok) között zajlik

a csoportidentitás meghatározása és az egymás mellett létező identitástípusok kialakulása terén (Barth 1994).

A réntenyésztő társadalmon belül a számi és finn csoportok között fennálló kulturális különbség – állítja a kutató – kisebb, mint a finn társadalmon belül az északi és a déli finn lakosság közötti kulturális különbség. Ennek okát az ökológiai környezetnek és az ahhoz való alkalmazkodás hatásának tulajdonítja, és azt a következtetést vonja le, hogy az etnikus és a kulturális identitást a finn Lappföld esetében nem lehet azonosnak tekinteni. A csoportokat elválasztó határvonalakat a társadalmi kölcsönhatások folyamán a résztvevők együtt irányítják, tehát e határok soha nem statikusak, hanem időben, térben, helyzetektől és igénytől függően dinamikusan változnak (Barth 1969). Mind a Kyrö paliskunta, mind a lovozerói réntenyésztő terület társadalma soknemzetiségű, ahol az egyes etnikumok generációk hosszú sora óta keveredtek egymással. Ezért az etnikus csoporthoz tartozás hivatalos meghatározásának merev kritériumai sokak számára problémát jelentenek. A kutató e helyzet komplexitásának kifejezésére alkalmazza a „köztes emberek” és e széles társadalmi réteg azonosságtudatára a „köztes identitás” kifejezéseket, amelyek a kulturális keveredés, a hibridizáció és kreolizáció folyamán alakultak ki és alakulnak ma is. A köztes emberek identitásának magját nem az ősök nemzetiségi hovatartozása, hanem a helyhez, a réntenyésztés környezetéhez fűző érzelmi kötelek, tehát a lokális identitás alkotják. Emellett ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a számi öntudathoz Finnországban is elválaszthatatlanul kötődik a réntenyésztőtudat, hiszen ez a legláthatóbb olyan kulturális jegye a számi kultúrának, mely szellemi és tárgyi kultúrájuk minden válfájának ihletet adott, s mely múltjukhoz köti őket.

Ruotsala akcióantropológiai célja részben itt nyilvánul meg: felhívja a figyelmet a rénszarvastenyésztés problémáját illető kérdések átpolitizálásának veszélyeire, és a gazdasági problémák kezelésében a társadalmi csoportérdekek közelítését és a megoldásokban a gazdasági eszközök alkalmazását hangsúlyozza. A lappföldi identitásformálódásnak és az etnicitásdiskurzusnak e sokoldalúan megközelített, dinamikus és komplex képe a hasonló témájú kutatások között egyedülálló, és nagyon nagy értéket képvisel Ruotsala munkájában. Ezáltal egy széles társadalmi réteg problematikus identitásának legitimációjához is alapot ad, mely reményei szerint hozzájárul e diskurzus megoldódásához, és mind a számik, mind a finnek körében gyakran fellelhető merev és sablonos felfogás finomításához. Ugyanakkor talán ez az a pont Ruotsala mondanivalójában, mely a számik egy része felől a legtöbb kritikát kapta, mondván, hogy a számi és finn réntenyésztők közti különbségeket összemossa, s ezáltal ismét a többségi érdekek érvényesülésének ad alapot.

A réntenyésztés helyzete a finn Kyrö és az orosz Lovozero szövetkezetei között – Ruotsala eredményei szerint – szinte minden aspektusában különbözik. A Szovjetunió felbomlásáig a két réntenyésztési mód teljesen eltérő gazdasági és tulajdoni rendszerben fejlődött, így a munkaszervezeti formák, a közösségi és családi megélhetési stratégiák teljesen eltértek egymástól.

Míg a finnországi réntenyésztésben már az 1960-as években nélkülözhetetlenné vált a motoros szán és más gépesített technikák alkalmazása, addig a Kola-félszigeten jelenleg a tökehiány lehetetlenné teszi a gépek nagyfokú alkalmazását és az üzemanyag megvásárlását, ezért ott a rénszarvas visszakapta szánhúzó és teherhordó szerepét a szállításban. A rendelkezésre álló közlekedési eszközök különbségéből adódnak az eltérő

legeltetési módok: míg Kyrö területén a rénpásztorok motoros szánjaikon estére általában visszatérnek a „rénerdőből” otthonukba, addig a Kola-félszigeten hetenkénti váltólegeltetésben dolgoznak, tehát a pásztorok egy-egy hetet töltenek a falutól távol, a tundrán, pásztorszállásaikon. Ezért a pásztorok feladatai is sokrétűbbek, mint Finnországban: a pásztorszállások megépítése, a ruhák és felszerelések javítása, illetve ételeik elkészítése is feladataik közé tartozik. A Kola-félszigeten – a finn Lappfölddel ellentétben – jelentős ipari nyersanyagok (nikkel, apatit, cianid, arany) bányászata és feldolgozása, valamint radioaktív energia termelése és végtermékeinek tárolása folyik, melynek környezeti hatásai, a savas esők, az ipari területek létesítése, az útépitések és más környezetátalakító tevékenységek súlyosan veszélyeztetik a legelők minőségét. Ugyanakkor, mivel a finn Lappföld túlnyomó részét erdő borítja, e terület erőforrásai az erdőgazdaság és különösen a papíripar számára szintén nagy értéket képviselnek. Mivel a lappföldi erdőterületek (melyek egyben a rénlegelőket is jelentik) nagy része állami tulajdonban van, az újabb és újabb területek erdőgazdasági művelés alá vonásának kérdésében ritkán érvényesülhetnek a réngazdák érdekei. A turizmus napjaink legnagyobb ütemben növekvő iparága, mely újabb és újabb infrastrukturális beruházásokat és egyre nagyobb terhelést jelent a természeti és a társadalmi környezet számára egyaránt.

Míg Finnországban a finn és számi réntenyésztőknek a piacgazdaság folyton megújuló kihívásaival, Finnország európai uniós csatlakozásával fellépő új döntéshozatali mechanizmusokkal, illetve a társadalmat megosztó etnikai-politikai feszültségekkel kell megbirkózniuk, addig a Kola-félsziget réntenyésztőinek a Szovjetunió felbomlását követően a tervgazdasági rendszer piacgazdasági átmenetének elhúzódó nehézségeivel, a nagy volumenű bányászati és ipari tevékenység okozta katasztrofális környezeti károsodással, a feketegazdasággal és a súlyos szociális problémákkal együtt élve kell alkalmazkodási stratégiáikat kialakítani. Mivel Oroszországban nem létezik az a szociális háló, mely az emberek életében váratlan gazdasági következményekkel járó események bekövetkeztekor segítséget kínál, a rénszarvas jelenti azt az anyagi tartalékot, mely ilyen esetekben pénzzé tehető. A rénhús alacsony piaci ára, a fokozódó munkaerőhiány, a legelők túllegeltetés okozta minőségi romlása és a globalizáció sokrétű következményei a réntenyésztés jövőjét bizonytalanná teszik mind Finnországban, mind a Kola-félszigeten.

A kutatás tárgyát képező két réntenyésztési rendszer legfőbb hasonlóságai a réntenyésztés alapvető és talán megváltoztathatatlan sajátosságaiban gyökereznek. A rénszarvas élettani adottsága, hogy teljes mértékben nem domesztikálható, s így csakis vándorló pásztorkodás keretei között tenyészthető. A rének ma mindenütt egyéni tulajdonban vannak, és a család mint gazdasági alapegység a megélhetést érintő döntésekben nagyfokú szabadsággal rendelkezik. Ugyanakkor minden munkafolyamat közösségi szervezetben, „kalákában” zajlik. Mind a finn Lappföld, mind a Kola-félsziget az államhatalom szempontjából periferikus helyzetű, ennek minden következményével együtt: alacsony a népsűrűség, alacsonyabb szintű az infrastrukturális ellátottság, mind földrajzilag, mind mentálisan távolabb vannak a döntéshozatali központoktól. Mindezek következményei a Pertti Pelto által delokalizációs jelenségeknek nevezett jellemzők: a külső energiaforrásoktól való nagyfokú függőség és a terület nemzetgazdasági nyersanyagraktárként való kezelése a gazdaságpolitikában (Pelto 1973), melyek a régiók centrumnak való kiszolgáltatottságát növelik.

A globalizáció ugyanakkor Lappföld és a Kola-félsziget többnemzetiségű és -nyelvű réntenyésztő-társadalmi esetében egyaránt ellentétes folyamatokat indított el: míg a lokális és etnikus identitások feldarabolódtak, addig a bennszülött népek és a kisebbségek reneszánsza, illetve a regionalizáció eszmei áramlatai új és minden eddiginél kedvezőbb társadalmi és jogi környezetet teremtettek – főként a jövőbe tekintve – e csoportok sajátos kultúrájának megőrzése és továbbfejlesztése számára. Az etnikai mobilizáció következtében a társadalmi csoporthoz tartozás, az identitás problémája egyre inkább politikai kérdéssé és eszközzé vált, mely számtalan csatornán keresztül befolyásolja az emberek mindennapjait.

Mindezek mellett a rénszarvastenyésztésnek Lappföld társadalma(i) számára ma is meghatározó szerepe van. A réntenyésztő-„szakma” sohasem egyszerűen pénzkereseti módot, hanem a családon belül apáról fiúra öröklődő tradicionális életmódot, értékrendet és világszemléletet jelent. A réntartás az a helyhez és közösséghez kötő, identitásformáló tényező, melynek szimbolikus és emocionális ereje sok esetben kompenzálni képes a gazdasági-piaci előnyök hiányát, nem utolsósorban a szabadság és a függetlenség éthosza miatt, amelyet maguk az adatközlők „a tundra vonzásaként” fogalmazzanak meg.

Mindezen felül a rénszarvastenyésztés a számi emberek számára egyben azt a jellegzetes és jól látható szimbólumot jelenti, mely megtermékenyíti a számi művészet és népművészet minden ágát: visszatér a költészetben, az irodalomban, a zenében, a film- és színművészetben, a képzőművészetben, a kézművességben, de a számítógépes designban és a divattervezésben is.

Ruotsala tudományos eredményeinek interpretációját gazdag képanyaga és interjú-részleteinek lappföldi tájszólásban lejegyzett „kócos” és éppen ezért érzékletes idézetei teszik olyanynira „életszagú”, izgalmas és mélyen emberi olvasmánnyá. Munkája annyira természetes ihletettséggel, egyben józan megközelítéssel, a tudományos esszencializmustól mentes, amilyen talán csak azé a réntenyésztők között felnőtt kutatóé lehet, akinek részben saját múltja és „köztes” finn–számi identitása nyújtja kutatása tárgyát.

JEGYZETEK

1. *Siita*: a rénszarvastenyésztés modernizáció előtti társadalmi, munkaszervezeti és területi egysége. Egymással rokonsági kapcsolatban álló réntenyésztő családok közössége, akik a nomadizálás idején a téli szálláson együtt éltek. A *siita* egyben azt a földrajzi területet is jelenti, amely e faluközösség téli, tavaszi, nyári és őszi legelőit foglalta magában.
2. Norvégiában és Svédországban e törvény bevezetése előtt sem voltak nagy számban norvég és svéd réntenyésztők, tehát a törvény bevezetése nem jelentett nagy változást a lappföldi lakosság életében és megélhetési módjában – ellentétben Finnországgal, ahol a réntenyésztők többsége finn, ezért e törvény bevezetése fel sem merülhet megoldásként. (Norvégiában és Svédországban a nem számi réntenyésztők számára úgynevezett koncessziós réntenyésztési területeket jelöltek ki, amelyekre külön törvényi szabályozás vonatkozik.)

IRODALOM

BARTH, FREDRIK

1994 Manifestasjon og prosess. Oslo: Universitetsforlaget.

1969 Introduction. *In Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference.* F. Barth, ed. 9–38. Oslo: Universitetsforlaget.

PELTO, PERTTI J.

1973 *The Snowmobile Revolution: Technology and Social Change in the Arctic.* Menlo Park: The Benjamin & Cummings Publishing Company.